

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 45 (2)/2018, s. 97–116

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2018.021>

DOMINIKA GOŁASZEWSKA-RUSINOWSKA*

Kłęska kubańska i jej wpływ na hiszpańską scenę polityczną

Cuba Defeat and its impact on spanish political life

Streszczenie: Tematem artykułu są zmiany, jakie zaszły w życiu politycznym i społecznym monarchii hiszpańskiej po 1898 roku. W wyniku wojny amerykańsko-hiszpańskiej Hiszpanie utracili pozostałe kolonie, w tym niezwykle cenną ze względów politycznych i gospodarczych Kubę. Porażka kubańska miała ogromny wpływ na scenę polityczną Hiszpanii i doprowadziła do tarć społecznych. Klęska spowodowała niezadowolenie wielu środowisk politycznych, społecznych i inteligenckich. Wydarzenia z 1898 roku uwypukliły kryzys państwa, który nie mógł być dłużej ignorowany przez rządzących. Artykuł skupia się na powstałych na przełomie XIX i XX wieku ruchach politycznych, które były opozycyjne wobec systemu politycznego monarchii hiszpańskiej.

Abstract: This case study focuses on Spanish political and social life after Cuba defeat in 1898. Article describes social and political movements in late 19th century and ear-

* Doktorantka w Instytucie Historii i Archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, ul. Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, domingo@doktorant.umk.pl.

ly 20th century which was specifically a reaction against the political system of Spanish Restoration.

Słowa kluczowe: porażka kubańska 1898; restauracja burbońska w Hiszpanii; kryzys polityczno-społeczny w Hiszpanii.

Keywords: Cuba Defeat 1898; Spanish Restoration, socio-political crisis in Spain.

Na przełomie XIX i XX wieku monarchia hiszpańska zmagiała się z wieloma kryzysami. Pod względem gospodarczym oraz technologicznym Hiszpania źle wypadła na tle państw Europy Zachodniej. Natomiast sytuacja społeczna i polityczna była nieustannie napięta od co najmniej wojny o niepodległość Hiszpanii, która wybuchła w 1808 roku. Od początku XIX stulecia na Półwyspie pojawiają się kręgi coraz bardziej krytyczne wobec władzy. Zwłaszcza w drugiej połowie XIX wieku do głosu dochodzi wiele nowych, prężnie rozwijających się środowisk politycznych. Niewątpliwie pluralizm ideowy odróżnia ten okres od epok poprzednich.

Ogromny wpływ na hiszpańskie życie polityczno-społeczne oraz myśl polityczną miała przegrana wojna ze Stanami Zjednoczonymi w 1898 roku. Utrata ostatniej znaczącej kolonii odcisnęła piętno nie tylko na gospodarce i polityce Hiszpanii, ale przede wszystkim na jej społeczeństwie. Porażka kubańska miała wpływ głównie na uformowanie się nowych, krytycznych wobec establishmentu politycznego środowisk oraz na wzmocnienie i konsolidację istniejących już kręgów opozycyjnych. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wpływu porażki kubańskiej na te grupy oraz na hiszpańską scenę polityczną i myśl polityczno-społeczną. Ze względu na obszerność zjawiska omówione zostaną tylko środowiska, którym wydarzenia kubańskie dały rację bytu lub siłę napędową, oraz te, które stały się bardzo znaczące w kolejnych latach. Tekst stanowi przyczynek do badań nad myślą i kulturą polityczną Hiszpanii na przełomie XIX i XX wieku.

Na początku XIX wieku Hiszpania wciąż była imperium kolonialnym. Wojny napoleońskie oraz konflikty wewnętrzne zachęciły kolonistów z Ameryki Łacińskiej do zorganizowania powstań narodowowy-

zwolenczych. W latach dwudziestych i trzydziestych Hiszpanie utracili większość swoich posiadłości. Jediną znaczącą kolonią pozostała Kuba, która była ważnym rynkiem zbytu metropolii. Na wyspie znajdowały się plantacje trzciny cukrowej oraz tytoniu, które przynosiły Hiszpanii znaczne zyski. Kuba stanowiła „perłę” w koronie hiszpańskiej i przypominała o dawnej świetności państwa. Utrzymanie wyspy było jednym z ważnych elementów polityki Hiszpanii.

Pierwszy konflikt między Kubą a metropolią toczył się w latach 1868–1878 i przyniósł powstańcom obietnicę częściowej autonomii. Zapewnienia Hiszpanów nie zostały spełnione, co doprowadziło do wybuchu konfliktu w 1895 roku. Początkowo rebelianci odnosili sukcesy, ale na Kubę wysłano ćwierćmilionową armię¹, która zaczęła opanowywać sytuację. Działania Hiszpanów na wyspie spotkały się z poparciem hiszpańskiej opinii społecznej².

Od XVIII wieku Kuba stała się klientem gospodarczym Stanów Zjednoczonych. Działania rewolucyjne na Kubie były dla Amerykanów okazją do zwiększenia wpływów politycznych na tym obszarze. W lutym 1898 roku doszło do eksplozji amerykańskiego pancernika „Maine”, stacjonującego w porcie w Hawanie. Stało się to pretekstem do przyłączenia USA do konfliktu. W wybuchu zginęło 266 marynarzy³. Powołana komisja stwierdziła, że przyczyną wydarzenia była hiszpańska mina⁴. USA wystosowały ultimatum wobec rządu w Madrycie z żądaniem odsprzedania Kuby za 300 milionów dolarów oraz wycofania wojsk hiszpańskich⁵. Odrzucenie żądań przez Hiszpanię doprowadziło do wybuchu wojny hiszpańsko-

¹ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009, s. 283.

² P. Pascual, *La prensa de España, Cuba, Puerto Rico y Filipinas y las guerras de independencia (1868–1898)*, <http://webs.ucm.es/info/cecal/encuentr/areas/historia/3h/pres-cuba.htm> [dostęp: 14.04.2018].

³ J. Harrison, *Introduction: the historical background to the crisis 1898*, [w:] *Spain's 1898 Crisis: Regenerationism, Modernism, Postcolonialism*, red. J. Harrison, A. Hoyle, Manchester 2000, s. 4.

⁴ Według hiszpańskiej komisji powodem wybuchu był samozapłon węgla znajdującego się na statku.

⁵ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baruque, A. Domínguez Ortiz, *Historia Hiszpanii*, Kraków 2006, s. 510.

-amerykańskiej, która trwała do 12 sierpnia 1898 roku. Wybuch konfliktu spotkał się z ogromnym poparciem społecznym. Świadczyć o tym może fala wystąpień patriotycznych w wielu miastach Hiszpanii⁶. Konflikt z USA stał się głównym tematem prasy hiszpańskiej i miał pozytywny wpływ na budujące się wśród Hiszpanów postawy patriotyczne.

Działania wojenne prowadzone były na Kubie oraz w pobliżu Filipin. W lipcu 1898 roku niedaleko Santiago de Cuba została zniszczona flota hiszpańska. W bitwie zginęło 350 osób, 160 zostało rannych, a do niewoli trafiło 70 generałów oraz 1600 marynarzy⁷. Co więcej, admirał Pascual Cervera musiał ratować się ucieczką z okrętu flagowego. Na mocy traktatu pokojowego Hiszpania utraciła Kubę, Portoryko i Filipiny⁸. Wojna hiszpańsko-amerykańska ukazała słabość oraz zacofanie Hiszpanii. Konflikt spowodował ogromne straty finansowe i ludzkie. Na Kubie zginęło około 55 tysięcy żołnierzy hiszpańskich, głównie z powodu chorób tropikalnych⁹.

Ogromne upokorzenie w wojnie z USA przyniosło falę krytyki wobec władzy. Klęska uwydatniła kryzys monarchii, trawiący ją od wielu dekad. Klęska kubańska spowodowała wstrząs społeczny. Budzący się powoli w Hiszpanach patriotyzm został zachwiany. Przegrana w wojnie z Amerykanami uwiarydociła ogromne niezadowolenie społeczne. Należy jednak zauważyć, że klęska kubańska nie była przyczyną jego wybuchu, a jedynie katalizatorem. Monarchia hiszpańska od wielu lat tkwiła w kryzysie, który odbijał się na nastrojach społecznych. Jednak dopiero utrata Kuby i kompromitująca przegrana w wojnie hiszpańsko-amerykańskiej spowodowały eskalację frustracji Hiszpanów. Co więcej, wydarzenia 1898 roku pokazały dobitnie miejsce Hiszpanii na scenie międzynarodowej, a marzenia o mocarstwowości kraju przepadły.

Aby zrozumieć falę niezadowolenia społecznego po utracie Kuby, należy zwrócić uwagę na sytuację, w której znalazła się monarchia hiszpańska na przełomie XIX i XX wieku. Od 1808 roku państwo borykało

⁶ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, s. 283.

⁷ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baroque, A. Domínguez Ortiz, *Historia Hiszpanii*, s. 510.

⁸ Treaty of Peace Between the United States and Spain; December 10, 1898, art. I i art. II, http://avalon.law.yale.edu/19th_century/sp1898.asp [dostęp: 4.04.2018].

⁹ P. Pascual, *La prensa de España*.

się z konfliktami zarówno zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi. Eskalacja antagonizmu doprowadziła do abdykacji króla Amadeusza I¹⁰ i proklamacji I Republiki Hiszpańskiej w 1873 roku. Eksperyment demokratyczny nie potrwał długo, ponieważ po 23 miesiącach przywrócono monarchię. Upadek I Republiki spowodował powrót Burbonów na tron. Alfons XII misję stworzenia stabilnego systemu politycznego powierzył Antonio Cánovasowi del Castillo. Był on jednym z twórców konstytucji z 1876 roku, gwarantującej m.in. wolność słowa i wyznania¹¹. W myśl ustawy państwo było monarchią parlamentarną, opartą na systemie dwupartyjnym. Był to całkowicie sztuczny układ, nieprzystający do hiszpańskiej rzeczywistości. Wzorowany na systemie brytyjskim model nazywany jest *turno pácífico*. Polegał on na naprzemiennym przejmowaniu władzy przez dwa ugrupowania dynastyczne – Partię Konserwatywno-Liberalną pod wodzą Cánovasa i Partię Liberalną Práxedesa Mateo Sagasty, w której skład weszły ugrupowania o orientacji liberalnej¹². Do przejmowania władzy między partiami dochodziło na podstawie zakulisowych umów między ich liderami. Wyniki wyborów ustalane były przed ich rozpoczęciem. *Turno* spowodowało, że do 1906 roku w rządach uczestniczyły jedynie ugrupowania dynastyczne.

Trzon partii dynastycznych stanowiła wąska grupa bogatej burżuazji i posiadaczy ziemskich. Funkcjonowanie *turno* możliwe było dzięki kacykizmowi, czyli systemowi klienteli stworzonemu przez lokalnych kacyków. Kontrolowali lokalną administrację, dzierżawców i robotników ziemskich, których niejednokrotnie zmuszali do poparcia politycznego. Mimo że w wyborach mogli brać udział wszyscy mężczyźni powyżej 25 roku życia¹³, faktyczną władzę sprawowała wąska grupa uprzywilejowanych. Poza układem canovasowskim znalazło się wiele opozycyjnych środowisk politycznych.

¹⁰ W wyniku konfliktów wewnętrznych doszło do zbrojnego zamachu stanu i detronizacji Izabeli II. W 1870 r. parlament hiszpański na następcę tronu wybrał Amadeusza Sabaudzkiego, syna króla włoskiego Emanuela II. Amadeusz sprawował władzę do abdykacji w 1873 r.

¹¹ Constitución española de 1876.

¹² A. Smith, *Historical Dictionary of Spain*, Lanham 2009, s. 52.

¹³ Constitución española de 1876.

Brak uczestnictwa w sprawowaniu władzy nie było jedynym elementem oburzającym społeczeństwo. W XIX wieku hiszpańskie społeczeństwo było bardzo zhierarchizowane. Najmniejszą i najbardziej wpływową grupą była dawna szlachta spowinowacana z wielką burżuazją. Dysponowała zarówno własnością ziemską, jak i częścią przemysłu. Ich przedstawiciele zasiadali w parlamencie i mieli wpływ na politykę państwa. Klasa średnia, głównie drobni handlowcy, urzędnicy, drobna burżuazja i mali posiadacze ziemscy, stanowiła około 10%¹⁴. Największą grupą była najniższa klasa społeczna, m.in. robotnicy, górnicy, służba domowa oraz pracownicy sezonowi. Ogromne różnice majątkowe doprowadziły do niezadowolenia mas. Mimo kryzysu wewnętrznego Hiszpanie wciąż uważali państwo za silne na arenie międzynarodowej. Jednak przegrana z USA uświadomiła im jego opłakany stan, również w sferze militarnej.

Na sytuację polityczną Hiszpanii pod koniec XIX wieku miała wpływ sytuacja społeczna i ekonomiczna monarchii. W połowie stulecia nastąpił przyrost demograficzny oraz rozwój przemysłu. Mimo to 2/3 ludności zajmowało się rolnictwem¹⁵. Niekorzystna struktura własności prowadziła do konfliktów między rolnikami a właścicielami ziemskimi. Około 50% ziem znajdowało się w rękach 10 tysięcy rodzin, a 42% wszystkich gruntów rolnych było w posiadaniu 1% właścicieli¹⁶. Wielu chłopów musiało szukać pracy w miastach. Panowało tam wysokie bezrobocie oraz złe warunki bytowe. Niewykwalifikowani i ubodzy robotnicy żyli w nędznych warunkach¹⁷. Złe warunki sanitarne i żywieniowe prowadziły do wybuchów epidemii. Mimo to wielu chłopów decydowało się na wyjazd do miast, licząc na polepszenie swojej sytuacji życiowej¹⁸.

Pojawiające się po klęsce kubańskiej programy gruntownej reformy państwa zyskiwały coraz więcej zwolenników. Plan naprawy Hiszpanii stworzyła grupa intelektualistów nazywanych regeneracjonistami. Regene-

¹⁴ T. Miłkowski, P. Machcewicz, op. cit., s. 255.

¹⁵ A. Beevor, *Walka o Hiszpanię 1936–1939: pierwsze starcie totalitaryzmów*, Kraków 2009, s. 39.

¹⁶ P. Vilar, *Historia Hiszpanii*, Warszawa 1991, s. 75.

¹⁷ T. Miłkowski, P. Machcewicz, op. cit., s. 255.

¹⁸ Innym sposobem awansu społecznego był wyjazd do kolonii lub zawodowa służba w armii.

racjonizm czerpał głównie z działalności przedstawicieli krausizmu¹⁹. Skupił się nie tylko na kwestiach związanych z edukacją, ale także na innych problemach państwa. Na przełomie XIX i XX wieku powstało wiele ruchów, które dążyły do unowocześnienia państwa i jego regeneracji. Dlatego niektórzy badacze mówią o wielu regeneracjonizmach²⁰. Co więcej, w ruchu odbudowy państwa próbowali włączyć się politycy establishmentu, tacy jak Francisco Silvela czy Antonio Maura. Niezaprzeczalnie jednak regeneracjonizm związany był głównie z antysystemowym ruchem liberalnego mieszczaństwa.

Regeneracjonizm narodził się jeszcze przed wybuchem wojny z USA. Pierwszą pracą w duchu regeneracjonizmu był utwór *Los Males de la Patria y la futura revolución española* autorstwa Lucasa Mallady, w którym autor wskazuje „choroby” dręczące Hiszpanię. Jednak dopiero klęska kubańska nadała ruchowi rozpędu. Przedstawicielami regeneracjonizmu byli prócz Mallady Rafael Altamira y Crevea czy Joaquín Costa. Przyczyn kryzysu państwa upatrywali w *turno* i kacykizmie²¹. Regeneracjoniści domagali się m.in. polepszenia warunków pracy czy powszechnej niezależnej edukacji, która zlikwidowałaby analfabetyzm²². Hiszpania na przełomie XIX i XX wieku była krajem zacofanym, dlatego regeneracjoniści nawoływali do jej europeizacji. Miała ona polegać na wspieraniu postępu technologicznego. Wśród pomysłów regeneracjonistów znalazły się urbanizacja, rozbudowa przemysłu czy budowa sieci irygacyjnej²³.

¹⁹ Krausizmem nazywa się myśl opartą na idei niemieckiego filozofa Karla Christiana Friedricha Krause. Krausizm miał ogromny wpływ na kulturę polityczną XX w. Przedstawiciele krausizmu, zwani krausistami, to intelektualiści tworzący w drugiej połowie XIX w., skupieni wokół Juliána Sanza del Río i Francisca Ginera de los Ríos. Krausiści postulowali wprowadzenie reform socjalnych oraz powszechnego szkolnictwa. Najważniejszą instytucją krausistów była powstała w 1876 r. Wolna Wszechnica Nauczania, propagująca laicki system edukacji oraz liberalizm. Myśl krausistowska wpłynęła na wielu myślicieli i polityków hiszpańskich, za: M. Jagłowski, *Zarys historii filozofii hiszpańskiej. Nurty i szkoły*, Olsztyn 2013, s. 481.

²⁰ P. Cerezo Galán, 1989: *Crisis intelectual y renacimiento cultural*, <http://www.aafi.es/ALFA/alfa3/ALFA301.HTM> [dostęp: 14.04.2018].

²¹ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baruque, A. Domínguez Ortiz, op. cit., s. 512.

²² B. Baczyńska, *Historia literatury hiszpańskiej*, Warszawa 2014, s. 359.

²³ S. Barton, *Historia Hiszpanii*, Warszawa 2011, s. 249.

Grupą społeczną, do której odwoływali się regeneracjoniści, była klasa średnia²⁴. Zachęteni sympatią opinii społecznej regeneracjoniści w styczniu 1900 roku założyli Unię Narodową, która miała pomóc w realizacji postulatów klasy średniej. Mimo ożywionej działalności poparcie ugrupowania malało. Wiązało się to głównie z nieporozumieniami między głównymi działaczami i problemami ze stworzeniem strategii działania. Ostatecznie ugrupowanie zaczęli opuszczać kolejni aktywiści, a partia została rozwiązana w 1904 roku.

Głównym ideologiem, a zarazem ojcem duchowym ruchu był Joaquín Costa. O jego wpływie na regeneracjonizm świadczy fakt, iż po jego śmierci w 1911 roku ruch przestał istnieć²⁵. Costa pisał, że przyczyną problemów państwa jest kacykizm. Wskazywał, że krajem rządziła skorumpowana oligarchia, która była nowotworem na ciele społeczeństwa²⁶. Costa uważał, że należy uwolnić lud spod ucisku klas uprzywilejowanych²⁷ i oddać mu władzę²⁸. Intelktualista był także przeciwnikiem polityki militarystycznej prowadzonej przez Hiszpanię²⁹, natomiast popierał postulat europeizacji Hiszpanii. Wskazywał na konieczność czerpania z dokonań Europejczyków. Modernizację kraju miała przyspieszyć m.in. reforma rolnictwa, a zwłaszcza polityka hydrologiczna³⁰. Wzrost produkcji rolnej był uzależniony od stworzenia systemów irygacyjnych, które miały doprowadzić do użyźnienia gleby i zwiększenia wydajności gospodarstw³¹. Niepowodzenia polityczne Costy spowodowały wzrost pesymizmu w jego poglądach. Wprowadził w swoich rozważaniach figurę „żelaznego chirurga”, który miał naprawić Hiszpa-

²⁴ A. Smith, *Historical Dictionary of Spain*, Lanham 2009, s. 554.

²⁵ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baroque, A. Domínguez Ortiz, op. cit., s. 516.

²⁶ J. Costa, *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*, Úbeda 2012, s. 7.

²⁷ J. Costa, *Crisis política de España*, [w:] J. Costa, *Reconstrucción y europeización de España y otros escritos*, Madrid 1981, s. 259.

²⁸ J. Costa, *Reconstrucción y europeización de España. mensaje y programa de la Camara Agrícola del Alto Aragón*, [w:] J. Costa, *Reconstrucción y europeización de España y otros escritos*, Madrid 1981, s. 16.

²⁹ J. Costa, *Crisis política*, s. 263.

³⁰ J. Costa, *Oligarquía y caciquismo*, s. 42.

³¹ J. Costa, *Reconstrucción*, s. 21

nię³². Ten nadzwyczajny dyktator miał zreformować państwo, a zwłaszcza odsunąć od władzy kacyków³³. Należy zauważyć, że dyktator Costy miał przypominać rzymskiego urzędnika, wybieranego w nadzwyczajnych okolicznościach, i miał sprawować władzę do momentu zażegnania kryzysu³⁴.

Środowiskiem często mylonym z regeneracjonizmem było „Pokolenie 1898”. Była to grupa literatów o różnych światopoglądach, charakteryzujących się ogromnym indywidualizmem. Zaliczyć do nich można José Martíneza Ruiza, Miguela de Unamuno czy Ramiro de Maeztu. Mimo różnic łączyła ich troska o losy państwa. Literaci problemów Hiszpanii upatrywali w kryzysie tradycyjnych wartości. Starali się odnaleźć esencję „hiszpańskiej duszy”³⁵. Poszukiwania miały doprowadzić do odkrycia najcenniejszych elementów kultury hiszpańskiej. W przeciwieństwie do regeneracjonistów literaci odrzucili ideę europeizacji na rzecz kultywowania dawnej obyczajowości. Według „Pokolenia 1898” powrót do korzeni i tradycji narodu mógł przynieść odrodzenie państwa. Przyczyny zacofania Hiszpanii twórcy widzieli w mentalności społeczeństwa³⁶.

Poglądy autorów zaliczanych do kręgu „Pokolenia 1898” były w wielu kwestiach odmienne. Członkowie tego środowiska reprezentowali często rozbieżne poglądy polityczne. Dodatkowo wielokrotnie ich stanowiska zmieniały się na przestrzeni lat. Przykładem tego może być wizja Hiszpanii przedstawiona przez Ramiro de Maeztu. Jego poglądy ewoluowały przez całe życie – od stanowiska bardzo lewicowego w młodości do bardzo prawicowego w późniejszym okresie. Przez całe życie starał się odnaleźć sposób naprawy państwa. Po klęsce kubańskiej Maeztu podkreślał, że przyczyną klęski kubańskiej jest słabość ekonomiczna kraju. Postulował poprawę warunków ludności, irygację i industrializację kraju oraz naprawę szkolnic-

³² J. Costa, *Oligarquía y caciquismo*, s. 22.

³³ Ibidem, s. 47.

³⁴ Ibidem.

³⁵ A. Sawicka, *Literatura hiszpańska*, [w:] *Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. T. Skoczek, t. 8, Gdów 2008, s. 179.

³⁶ A. Komorowski, „Pokolenie 98”. *Niektóre problemy racjonalizacji klęski*, [w:] *Problemy człowieka we współczesnej myśli hiszpańskiej*, red. E. Górski, Kraków 1982, s. 53.

stwa³⁷. Natomiast 15 lat później za dwa największe błędy Hiszpanii uważał liberalizm i socjalizm, które według niego uniemożliwiały stworzenie stabilnej struktury społecznej³⁸. Proponował wprowadzenie systemu korporacyjnego, który uniemożliwia konflikty społeczne. Maeztu w kolejnych latach życia poszukiwał specyfiki istoty hiszpańskiej duszy. Uwieńczeniem jego poszukiwań był zbiór esejów pod tytułem *Defensa de la Hispanidad*³⁹. Pojęcie *hispanidad*⁴⁰ funkcjonowało w kulturze hiszpańskiej od średniowiecza. Ta mistyczna koncepcja dotyczyła supremacji narodu hiszpańskiego i odwoływała się do religijnej koncepcji narodu⁴¹. Zakładała spójność narodowości z religią katolicką. Maeztu upadku moralnego Hiszpanów upatrywał w rozwoju obcych, laickich ideologii, w tym liberalizmu i marksizmu. Uważał, że tylko powrót do religii i tradycji może pomóc w odrodzeniu kraju. *Hispanidad* w myśli Maeztu ma charakter ponadnarodowy i zakłada mesjanistyczną rolę Hiszpanii w odnowie kultury⁴². Poglądy Maeztu i literatów kręgu „Pokolenia 1898” stanowią ważny element życia intelektualnego pierwszej połowy XX wieku. Ich twórczość wywarła ogromny wpływ na rozkwit myśli hiszpańskiej, zwłaszcza na ewolucję nacjonalizmu hiszpańskiego.

Kłęska kubańska zmusiła czołowych polityków do podjęcia działań zapobiegających rozpadowi systemu politycznego. Konflikt z USA wymusił zerwanie z marazmem trawiącym życie polityczne. Powołano nowy rząd, a na jego czele stanął Francisco Silvela, który zapowiedział „odgórną rewolucję” i wprowadzenie szerokich reform. W 1899 roku przeprowadził wolne od manipulacji wybory. Od tego momentu kacykowie nie mieli już tak

³⁷ M. Jagłowski, *Zarys historii filozofii hiszpańskiej. Nurty i szkoły*, Olsztyn 2013, s. 549.

³⁸ Ibidem, s. 550.

³⁹ Był to zbiór esejów publikowanych na łamach „Acción Española”.

⁴⁰ Idea ta jest obecnie, ze względu na swoje pochodzenie, uważana za kłopotliwą, za: M. Biernacka, *La hispanidad. Idea prymatu narodu hiszpańskiego*, „Studia Socjologiczne” 2009, nr 3, s. 114.

⁴¹ A. Wielomski, *Ramiro de Maeztu i idea Hispanidad*, „Pro Fide, Rege et Lege” 2004, nr 1, s. 11.

⁴² T. Łozińska, *Retoryka i związki Falangi hiszpańskiej (1933–1936) z intelektualistami*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne” 2013, nr 7, s. 10.

ogromnego wpływu na głosowania. Największym sukcesem rządu była reforma fiskalna, która ustabilizowała budżet państwa. Wprowadzono nowe podatki oraz ograniczono wydatki na wojsko. Kwestia finansowania armii doprowadziła ostatecznie do upadku rządu Silveli⁴³.

W latach 1899–1914 dochodziło do spięć między rządzącymi. Do I wojny światowej próbę ustabilizowania sytuacji politycznej podjęło 19 rządów. Warto wspomnieć dwóch wyrazistych polityków tego okresu. Pierwszym z ich był lider konserwatystów Antonio Maura, który był politykiem ambitnym, nieugiętym i bezkompromisowym, co przysporzyło mu wielu wrogów⁴⁴. W lutym 1907 roku wprowadził reformę sądownictwa i zalegalizował strajki⁴⁵. Mimo szeroko zakrojonych działań rząd Maury upadł w październiku 1909 roku w związku z falą krytyki wobec zdarzeń tragicznego tygodnia (*La Semana Trágica*)⁴⁶.

Hiszpanie prowadzili politykę *recogimiento*, czyli wycofania się. Zakładała ona nieangażowanie się w sojusze i spory z innymi państwami⁴⁷. Efektem tych działań był brak sojuszników, którzy mogliby wspomóc Hiszpanię w czasie wojny w 1898 roku. Po klęsce kubańskiej postanowiono zmienić sytuację międzynarodową kraju. W pierwszej połowie XX wieku przedmiotem troski rządu madryckiego stało się Maroko. Umocnienie pozycji w tej części świata zmusiło Hiszpanów do nawiązania stosunków dyplomatycznych z państwami zainteresowanymi tymi terenami. Największym konkurentem Hiszpanów w Maroku była Francja. Pierwsze rozmowy hiszpańsko-francuskie przeprowadzono w 1902 roku, jednak nie doszło do porozumienia. Ostatecznie w 1912 roku utworzono hiszpański protekto-

⁴³ Cięcia budżetowe doprowadziły do dymisji popularnego ministra wojny generała Polovieja.

⁴⁴ G. Brenan, *The Spanish Labyrinth. The Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge 1943, s. 32.

⁴⁵ A. Smith, op. cit., s. 414.

⁴⁶ W lipcu 1909 r. w Barcelonie doszło do zamieszek. Rząd w celu uspokojenia sytuacji użył wojska. W czasie zamieszek zniszczono 80 budynków należących do Kościoła, za: P. Skibiński, *Między ołtarzem a tronem. Państwo i Kościół w Hiszpanii w latach 1931–1953*, Warszawa 2013, s. 34.

⁴⁷ L. Mularska-Andziak, *Dyktatura generała Primo de Riveri a hiszpańskie tradycje imperialne 1923–1930*, Pułtusk 1999, s. 19.

rat w Maroku⁴⁸. Utrzymanie wpływów w Afryce stało się najważniejszym punktem polityki zagranicznej Hiszpanii po 1898 roku. Wobec wpływowych państw Europy Hiszpanie musieli porzucić izolacjonizm i prowadzić wyważone działania dyplomatyczne.

W 1885 roku zmarł Alfons XII, po którym rządy objęła jego żona Maria Krystyna. Pogłębiający się kryzys państwa spowodował objęcie w 1902 roku tronu przez szesnastoletniego syna Alfonsa XII – Alfonsa XIII. W przeciwieństwie do ojca młody monarcha przejawiał silne ambicje polityczne. Był aktywnym politykiem, a także inicjatorem wielu intryg politycznych⁴⁹. Podobnie jak ojciec, młodociany król lubił otaczać się generalicją⁵⁰, ponieważ wśród wojskowych upatrywał cennych sojuszników.

Król przejawiał poglądy liberalne i popierał reformistyczną politykę rządu. Szczególnie interesował się polityką zagraniczną. Osobiście dbał o zachowanie ciągłości dyplomacji⁵¹ i utrzymywał kontakty z konsulami znajdującymi się na placówkach zagranicznych. Kwestia marokańska była jednym z priorytetów króla, dlatego mimo niezadowolenia społecznego spowodowanego działaniami militarnymi otwarcie popierał akcje na tych terenach⁵².

Grupą mocno zaangażowaną w życie społeczne i polityczne oraz najbardziej straumatyzowaną wydarzeniami kubańskimi było wojsko⁵³. Porażka wpłynęła na postawę wojskowych w pierwszej połowie XX wieku. Pierwsze przejawy postaw nacjonalistycznych w Hiszpanii sięgają wojen napoleońskich⁵⁴, ale ich rozkwit nastąpił dopiero na skutek przegranej wojny z USA oraz modernizacji kraju⁵⁵. Wśród żołnierzy pojawiła się obsesja odzyskania świetności państwa. Wśród wojskowych można było znaleźć zwo-

⁴⁸ Hiszpanie uzyskali tereny między rzekami Muluja i Lukkos oraz Saharę Zachodnią.

⁴⁹ P. Vilar, op. cit., s. 69.

⁵⁰ T. Miłkowski, P. Machcewicz, op. cit., s. 287.

⁵¹ L. Mularska-Andziak, op. cit., s. 30.

⁵² A. Smith, op. cit., s. 19.

⁵³ S. Balfour, *Riot, Regeneration and Reaction: Spain in the Aftermath of the 1898. Disaster*, „The Historical Journal” 1995, t. 38, z. 2, s. 420.

⁵⁴ A. Sroka, *Hiszpańska droga do federalizmu*, Wrocław 2008, s. 74.

⁵⁵ G. Jensen, *Military nationalism and the state: the case of fin-de-siècle Spain*, „Nations and Nationalism” 2000, t. 6, z. 2, s. 258.

lenników zarówno konserwatyizmu, jak i liberalizmu. Sposobem wymiany ich poglądów stały się akademie wojskowe, które wpłynęły na rozwój techniki oraz odegrały ważną rolę w kształtowaniu postaw nacjonalistycznych.

Na początku XX wieku wzrosło znaczenie armii w życiu politycznym. Rosnące niezadowolenie społeczne spowodowało zbliżenie wojska i grup rządzących. Wystąpienia ludności niejednokrotnie przeobrażały się w rozruchy. Zmusiło to władzę do wykorzystywania wojska do tłumienia niepokojów. Incydentem, który doskonale ukazuje rolę armii w polityce, była afera związana z czasopismem „¡Cu-Cut!”. W listopadzie 1905 roku po publikacji karykatury ośmieszającej wojsko czasopismo zostało zaatakowane przez około 300 żołnierzy⁵⁶. Budynek redakcji został zniszczony, a dziennikarze pobici. Wkrótce po zdarzeniu rząd został zmuszony do uchwalenia Ustawy o sądownictwie. Na jej mocy wykroczenia przeciwko wojsku, monarchii i państwu podlegały pod jurysdykcję wojskową⁵⁷.

Agresywny nacjonalizm rozwinął się wśród stacjonujących w Maroku *africanistas*. Była to grupa bardzo radykalnych żołnierzy, krytycznie odnoszących się do polityków restauracji⁵⁸. Do grona *africanistas* należeli m.in. Francisco Franco czy José Millán Astray. Astray był twórcą Hiszpańskiej Legii Cudzoziemskiej, ideologiem faszyzmu oraz zwolennikiem militarizmu hiszpańskiego⁵⁹. Kwintesencją myśli Millána Astraya stanowi jego dewiza „Niech żyje śmierć” („Viva la muerte”). Wśród swoich wychowanków szerzył ideę chwalebnej śmierci, w imię miłości ojczyzny, zaczerpniętą z kodeksu samurajów *bushidō*⁶⁰. Jego koncepcje łączyły elementy mistyczne i emocjonalne i opierały się na powrocie do imperializmu oraz chrześcijaństwa, które uważał za korzenie kultury hiszpańskiej⁶¹. Astray był przeciwnikiem komunizmu, liberalizmu i europeizacji Hiszpanii. Uważał, że

⁵⁶ F. J. Romero Salvadó, *Twentieth-Century Spain*, New York 1999, s. 26.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ A. Smith, op. cit., s. 40.

⁵⁹ G. Jensen, *Military nationalism*, s. 268.

⁶⁰ G. Jensen, *José Millán-Astray and the Nationalist „Crusade” in Spain*, „Journal of Contemporary History” 1992, t. 27, s. 426.

⁶¹ Ibidem, s. 443.

przed Hiszpanią została postawiona misja cywilizacji świata⁶². Idee Astraya stanowiły podłoże faszyzmu hiszpańskiego.

Najdotkliwiej utratę kolonii odczuli najubożsi. Wzrost niezadowolenia mas spowodował rozwój ideologii skrajnie lewicowych. Druga połowa XIX wieku przyniosła w Hiszpanii rozkwit nowoczesnych ruchów skierowanych przede wszystkim do robotników. W 1868 roku przybył do Hiszpanii działacz I Międzynarodówki Giuseppe Fanelli, który stworzył madrycką i barcelońską sekcję organizacji. Fanelli był zwolennikiem anarchizmu, który cieszył się dużą popularnością w Hiszpanii. Świadczyć o tym może fakt, że ciągu czterech lat liczba entuzjastów anarchizmu wzrosła do 50 tysięcy⁶³. Byli to głównie robotnicy oraz chłopci, zwłaszcza z południowych części kraju. Sympatycy ruchu sprzeciwiali się tworzeniu organizacji politycznych oraz uczestniczeniu w życiu politycznym. Dzielili się na zwolenników działalności legalnej i nielegalnej. Pierwsi zakładali lokalne związki zawodowe cechujące się dużą niezależnością. Drudzy organizowali głównie akcje terrorystyczne, m.in. atak bombowy w 1893 roku w Barcelonie czy zabójstwo Antonio Cánovasa.

Innym ruchem skierowanym do mas robotniczych był socjalizm. W 1879 roku powstała Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza. Głównym działaczem ruchu stał się Pablo Iglesias, który był zwolennikiem reformizmu. Pod koniec XIX wieku socjalizm nie cieszył się tak dużym zainteresowaniem jak anarchizm. Wiązało się to przede wszystkim z rolniczym charakterem kraju. O ukształtowanej klasie robotniczej można mówić tylko w przypadku Madrytu, Barcelony czy Bilbao. Socjaliści walczyli o polepszenie sytuacji robotników, organizując wystąpienia i strajki. Mimo zbieżnych celów socjaliści i anarchiści nie potrafili zorganizować wspólnych akcji, co mogłoby doprowadzić do zmiany sytuacji społecznej.

Niezadowolenie mas spowodowało, że nowe rewolucyjne idee trafiły na podatny grunt. Po 1898 roku ruch anarchistyczny i socjalistyczny cieszyły się dużą popularnością. Oba nurty odwoływały się do tej samej grupy odbiorców, jednak przyjęły inną taktykę działań. Ruch anarchistyczny preferował tworzenie lokalnych związków zawodowych. Działalność

⁶² Ibidem.

⁶³ P. Vilar, op. cit., s. 83.

anarchistów skupiała się również na akcjach terrorystycznych. Dopiero w 1910 roku powstała Krajowa Konfederacja Pracy, która zmieniła taktykę działań anarchistów. Organizacja skupiła się na prowadzeniu strajków, które miały zmusić rząd do wprowadzenia reform społecznych. Działania anarchistów w krótkim czasie przyniosły wzrost poparcia ruchu.

Inną strategię obrali socjaliści. Zgrupowani wokół Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej, starali się uzyskać jak największe wpływy polityczne. Chcąc uzyskać miejsce w parlamencie, nawiązywali porozumienie z innymi partiami. W 1910 roku socjaliści po raz pierwszy weszli do Kortezów właśnie dzięki układowi zawartemu z republikanami⁶⁴. Nie wszystkim socjalistom odpowiadała współpraca z innymi ugrupowaniami, dlatego doszło do rozłamu w partii. Powstały stronnictwa, które prowadziły wewnętrzne rozgrywki, również na tle doktrynalnym.

W lipcu 1909 roku doszło do nieplanowanej współpracy socjalistów i anarchistów. W Barcelonie wybuchły zamieszki spowodowane poborem do wojska związanego z działaniami marokańskimi. Akcja została poparta przez socjalistów, anarchistów oraz republikanów. Spalono wiele budynków należących do Kościoła, uznawanego za część systemu politycznego. Rząd zdecydował się na interwencję wojska. W wyniku starć zginęło około 100 osób⁶⁵. Wydarzenie to nazywane jest tragicznym tygodniem. Między socjalistami a anarchistami panowała niechęć, dlatego wydarzenia z 1909 roku były ich jedyną wspólną akcją przed I wojną światową.

Rozwój gospodarczy Hiszpanii następował nierównomiernie, co prowadziło do konfliktów między poszczególnymi regionami. Tereny bardziej rozwinięte przyciągały robotników sezonowych, co sprzyjało nasileniu się postaw ksenofobicznych oraz kształtowaniu się patriotyzmów regionalnych. Pod koniec XIX wieku w Katalonii i Kraju Basków doszło do rozbudzenia uczuć regionalnych. Utrata Kuby spowodowała straty finansowe zwłaszcza w przemyśle katalońskim, dla którego wyspa stanowiła ważny rynek zbytu. Pchnęło to Katalończyków do śmielszych działań politycznych. Kataloński ruch narodowy zwany także katalonizmem narodził się na przełomie XIX i XX wieku. Katalończycy podkreślali swoją historię oraz tradycję, również

⁶⁴ F. J. Romero Salvadó, op. cit., s. 29.

⁶⁵ B. Gola, F. Ryszka, *Hiszpania*, Warszawa 1999, s. 59.

literacką. Wśród lokalnych przedsiębiorców nastąpiło ożywienie polityczne związane z brakiem wpływu na politykę regionu. Katalończycy pragnęli zerwania z turnizmem i kacykizmem, co pozwoliłoby na dostanie się partii katalońskich do parlamentu. Ich głównym postulatem było wprowadzenie autonomii.

Upokarzająca przegrana w wojnie ze Stanami Zjednoczonymi i związane z nią straty finansowe pchnęły polityków katalońskich do wzmożonych działań. W 1901 roku powstała Liga Regionalna, która nadała katalonizmowi politycznego impetu. Partia broniła interesów lokalnych przedsiębiorców i dążyła do uzyskania wpływu na politykę regionu⁶⁶. Ugrupowanie szybko odniosło sukces w wyborach w Barcelonie⁶⁷. W związku z aferą „¡Cu-Cut!” i wprowadzeniem Ustawy o sądownictwie w 1906 roku powstał sojusz ugrupowań katalońskich, Solidarność Katalońska. Koalicja w wyborach do parlamentu z 1907 roku uzyskała większość w swoim regionie⁶⁸. Działalność Katalończyków spowodowała wprowadzenie Mancomunitatu, czyli oddzielnej administracji czterech katalońskich prowincji.

W wyniku wojen karlistowskich⁶⁹ Kraj Basków utracił lokalne przywileje zwane *fueros*. Dodatkowo napływ pracowników z innych regionów Hiszpanii spowodował wzrost nastrojów szowinistycznych. Czynniki te oraz wyjątkowe i nietypowe dla innych części państwa folklor i tradycje sprzyjały rozwojowi tendencji separatystycznych. Ojcem ruchu baskijskiego oraz twórcą założonej w 1894 roku Baskijskiej Partii Narodowej był Sabino de Arana y Gori. Stworzył on również gramatykę języka baskijskiego i symbole regionalne⁷⁰. Nacjonałiści baskijscy dążyli do obrony rynku lokalnego oraz uzyskania przez region autonomii. Skupiali przede wszystkim drobnych przedsiębiorców, kupców i miejscowych robotników.

W porównaniu do katalonizmu inaczej przedstawiała się sytuacja nacjonalizmu baskijskiego po klęsce kubańskiej. W 1903 roku zmarł Arana. Śmierć lidera spowodowała kryzys ruchu. W partii baskijskiej doszło do po-

⁶⁶ S. Barton, op. cit., s. 251.

⁶⁷ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baruque, A. Domínguez Ortiz, op. cit., s. 519.

⁶⁸ A. Smith, op. cit., s. 591.

⁶⁹ Wojnami karlistowskimi nazywa się trzy wojny domowe toczące się w Hiszpanii od 1833 do 1876 r. Przyczyną konfliktu była sukcesja tronu po śmierci Ferdynanda VII.

⁷⁰ P. Vilar, op. cit., s. 79.

działu na zwolenników autonomii i pełnej niepodległości. Kwestia ta była problematyczna, ponieważ sam Arana zmieniał zdanie w tej kwestii⁷¹. Ostatecznie w 1906 roku zaakceptowano obu nurty⁷². Na początku XX wieku nastąpiła rozbudowa struktur partii oraz wyjście do szerszego grona odbiorców. Powstawały baskijskie organizacje o charakterze kulturalnym i społecznym. Jednak dopiero po I wojnie światowej Baskowie uzyskali szersze poparcie społeczne.

Natomiast myśl republikańska narodziła się w Hiszpanii w okresie wojen napoleońskich wśród radykalnych liberałów⁷³. Dążyli oni do wprowadzenia reform. Idee republikańskie rozwinęły się w Hiszpanii podczas sześćdziesiątka demokratycznego⁷⁴. Utworzenie I Republiki było ogromnym sukcesem republikańców, jednak z powodu podziału demokracja nie przetrwała. Po restauracji monarchii większość republikańców znalazła się poza układem canovasowskim.

W gronie polityków Partii Liberalnej znajdowali się również zwolennicy demokracji, tacy jak Emilio Castelar⁷⁵. Mimo wykluczenia większości środowiska z wpływu na władzę, działało wiele partii republikańskich, które nie potrafiły stworzyć jednolitego frontu. Różnice między republikańcami zarysowały się jeszcze przed 1874 rokiem, a zwłaszcza w okresie I Republiki⁷⁶. Wśród licznych partii republikańskich końca XX wieku możemy wymienić Centralistyczną Partię Republikańską Nicolása Salmeróna czy Federalną Partię Demokratyczną Francisco Pi y Margalla.

Republikanie w okresie restauracji pozostawali w rozbięciu. Dopiero utrata Kuby doprowadziła do konsolidacji ruchu. W 1903 roku powstała

⁷¹ J. Orzechowska-Waślawska, *Baskowie. Powstanie współczesnego narodu*, Kraków 2014, s. 146.

⁷² D. Peda, *Narodziny nacjonalizmu baskijskiego*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2004, nr 2, s. 211–212.

⁷³ A. Smith, op. cit., s. 556.

⁷⁴ Sześćdziesiątka demokratycznym nazywa się lata 1868–1874. W czasie tego krótkiego okresu władzę sprawowały kolejno Junta Najwyższej, Amadeusz I Sabaudzki oraz rząd I Republiki.

⁷⁵ M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baruque, A. Domínguez Ortiz, op. cit., s. 504.

⁷⁶ Spierano się przede wszystkim o to, czy Republika ma mieć charakter federalny, czy unitarny. Ostatecznie zwyciężyła pierwsza koncepcja, jednak nie uchroniło to I Republiki przed upadkiem.

Unia Republikańska, w której skład weszły różne środowiska⁷⁷. Ugrupowanie jeszcze w tym samym roku dostało się do parlamentu. Mimo to sojusz republikański nie trwał długo. W 1907 roku na skutek poparcia przez partię ruchu katalońskiego z ugrupowania odszedł Alejandro Lerroux. Wkrótce stworzył własne ugrupowanie, a za jego przykładem Unię porzuciło kilku innych aktywistów. Próby konsolidacji środowiska republikańskiego kończyły się niepowodzeniem.

Lerroux był postacią bardzo kontrowersyjną, o wyrazistych poglądach. Był zagorzałym antyklerykałem oraz przeciwnikiem nacjonalizmu katalońskiego⁷⁸. Polityk propagował idee republikańskie wśród katalońskich robotników⁷⁹. Po odejściu z Unii Republikańskiej założył Radykalną Partię Republikańską (Partido Republicano Radical), której celem było reprezentowanie interesów średniej klasy robotniczej, a także wprowadzenie reform politycznych⁸⁰. Mimo sympatii robotników poparcie dla Lerroux małało. Było to spowodowane rosnącymi w siłę nowymi ruchami robotniczymi, które były bardziej atrakcyjne dla klasy niższej.

Próby konsolidacji środowiska republikańskiego w pierwszych latach XX wieku kończyły się niepowodzeniem. Co rusz powstawały nowe ugrupowania, powodując coraz większe rozdrobnienie ruchu. Konflikty pomiędzy poszczególnymi politykami spowodowały, że republikanom nie udało się zyskać znaczącego poparcia. Niemniej jednak zwolennicy republiki dostali się do parlamentu hiszpańskiego. Republikanom udało się zyskać znaczące poparcie dopiero na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku.

Ogromny wpływ na sytuację polityczno-społeczną Hiszpanii na przełomie XIX i XX wieku miał Kościół katolicki. Mimo wolności wyznania cieszył się on specjalnymi względami. Kler sympatyzował z bogatymi i zaczął być postrzegany jako strażnik starego porządku. Kościół odrzucał wszystkie formy liberalizmu i uważał go za grzech⁸¹. W rękach duchow-

⁷⁷ A. Smith, op. cit., s. 637.

⁷⁸ S. Barton, op. cit., s. 250.

⁷⁹ F. J. Romero Salvadó, op. cit., s. 23.

⁸⁰ S. Barton, op. cit., s. 250.

⁸¹ F. Lannon, *The Socio-Political Role of the Spanish Church – A Case Study*, „Journal of Contemporary History” 1979, t. 14, z. 2, s. 203.

nych znajdowała się większość szkół, a dzieci i młodzież były poddawane propagandzie antyliberalnej. Ożywiona wcześniej działalność charytatywna Kościoła została ograniczona. Duchowni zaczęli uważać, że ubóstwo jest karą za demoralizację społeczeństwa⁸². Brak zrozumienia problemów ubogich powodował wzrost niechęci do Kościoła i wystąpienia antyklerykalne. Jednym z przykładów takich akcji były wydarzenia tragicznego tygodnia, kiedy to zniszczono 80 budynków należących do Kościoła⁸³. Najbardziej krytycznymi wobec duchowieństwa ruchami były socjalizm i anarchizm.

Wśród duchownych znaleźli się przeciwnicy głównej linii Kościoła. Jednym z nich był biskup Orihueli Juan Maura y Galabert, który uważał, że należy zwalczać różnice społeczne⁸⁴. Natomiast w 1903 roku przeor dominikański Pedro Gerard założył katolicki Wolny Związek Zawodowy, który wspierał robotników rolnych w Andaluzji. Podobne działania prowadzili Maximiliano Arboleya i Gabriel Palau. Jednak były to głosy odosobnione, a poparcie duchownych dla sprawy robotniczej przezspotkało się z krytyką środowisk katolickich.

Przełom XIX i XX wieku był dla Hiszpanii okresem niezwykle burzliwym. Stworzony przez Cánovasa system okazał się nieprzystający do rzeczywistości. Mimo początkowej stabilizacji kolejne kryzysy polityczne i społeczne prowadziły do rozsadzania systemu przez nowe nurty, które zyskiwały coraz to większe poparcie społeczne. Pluralizm polityczny doprowadził do polaryzacji społeczeństwa oraz uniemożliwił wprowadzenie reform. Przełom wieku XIX i XX to okres urbanizacji, rozwoju przemysłu, umasowienia polityki i kształtowania się nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego. Wykluczone z rządów klasy niższe zaczęły aktywnie uczestniczyć w organizowaniu akcji politycznych oraz wyznaczać własne cele. Wydaje się, że mnogość ruchów politycznych i brak porozumienia między nimi doprowadziły do wzrostu przemocy oraz pogłębienia się kryzysu państwa.

⁸² W. Callahan, *The Catholic Church in Spain, 1875–1998*, Washington, D.C. 2000, s. 230.

⁸³ B. Gola, F. Ryszka, op. cit., s. 59.

⁸⁴ T. Miłkowski, *Kościół w społeczeństwie hiszpańskim XIX i XX wieku. Od mnichów na wojnie do wojny z mnichami*, Łask 2006, s. 53.

Klęska kubańska niezaprzeczalnie zachwiała systemem Restauracji. Wywarła ogromny wpływ nie tylko na politykę państwa, ale również na myśl polityczną. Wieloletni kryzys doświadczany przez Hiszpanię nie mógł być dłużej ignorowany zarówno przez środowiska rządzące, jak i przez kręgi inteligentne. Powstało wiele programów naprawy państwa, zakładających m.in. jego modernizację i pozbycie się przestarzałych hierarchicznych struktur opartych na władzy oligarchów. Intelktualiści w swoich rozważaniach wskazywali liczne przyczyny klęski wojsk hiszpańskich w czasie wojny ze Stanami Zjednoczonymi oraz źródła złego stanu państwa. Niewątpliwie były to sądy trafne, wykazujące zainteresowanie nie tylko kwestiami politycznymi, ale również społecznymi i ekonomicznymi. Prezentowane przez poszczególne środowiska postulaty reform nie zostały jednak zrealizowane. Związane było to z brakiem porozumienia między licznymi kręgami reformatorskimi. Po raz kolejny interesy poszczególnych środowisk zostały postawione ponad interesami narodowymi. Klęska kubańska stała się katalizatorem napięć między grupami społecznymi i wpłynęła na wzrost agresji w hiszpańskim życiu publicznym w pierwszych dekadach XX wieku.